

УДК [371.134:5(07)](043.3)

ORCID: 0000-0002-5039-017X

Олена Задорожна

Елена Задорожная

Olena Zadorozhna

канд. пед. наук, старший викладач

кафедри хімії, екології та методики їх навчання

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Cand. Ped. Sciences, Senior Lecturer

Departments of chemistry, ecology and methods of their teaching

Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

Zadoroschnao@ukr.net

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ЗАСОБАМИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті відповідно до її мети розглянуто та обґрунтовано модель формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності. У процесі дослідження використано комплекс методів: аналіз історичної, психологічної, педагогічної, методичної літератури, синтез, порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення даних, моделювання. Розкрито суть поняття «модель», «моделювання» у науково-педагогічній літературі. Охарактеризовано методологічно-цільовий, змістово-процесуальний і результативний структурні блоки моделі. Висвітлено підходи і принципи процесу формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності. Відображено організацію навчально-виховного процесу на підготовчому, мотиваційному та практично-діяльнісному етапах і

застосування спеціально підібраних змісту, форм, методів та засобів. Висвітлено педагогічні умови, які координують навчально-виховний процес для досягнення поставленої мети.

***Ключові слова:** модель, моделювання, світоглядні переконання, засоби природоохоронної діяльності, методологічні підходи, принципи, навчально-виховний процес, формування світоглядних переконань.*

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ УБЕЖДЕНИЙ У СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ СРЕДСТВАМИ ПРИРОДООХРАНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

***Аннотация.** В статье в соответствии с ее целью рассмотрена и обоснована модель формирования мировоззренческих убеждений у студентов педагогических университетов средствами природоохранной деятельности. В процессе исследования использован комплекс методов: анализ исторической, психологической, педагогической, методической литературы, синтез, сравнение, классификация, систематизация и обобщение данных, моделирование. Раскрыта суть понятия «модель», «моделирование» в научно-педагогической литературе. Охарактеризованы методологически-целевой, содержательно-процессуальный и результативный структурные блоки модели. Освещены подходы и принципы процесса формирования мировоззренческих убеждений у студентов педагогических университетов средствами природоохранной деятельности. Отражено организацию учебно-воспитательного процесса на подготовительном, мотивационном и практически-деятельностного этапах и применения специально подобранных содержания, форм, методов и средств. Освещены педагогические условия, координируют учебно-воспитательный процесс для достижения поставленной цели.*

***Ключевые слова:** модель, моделирование, мировоззренческие*

убеждения, средства природоохранной деятельности, методологические подходы, принципы, учебно-воспитательный процесс, формирование мировоззренческих убеждений.

MODEL OF FORMATION OF GLOBAL INTERFERENCE IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES BY MEANS OF ENVIRONMENTAL ACTIVITY

Abstract. In the article in accordance with its purpose, the model of formation of ideological beliefs among students of pedagogical universities by means of environmental activities is considered and substantiated. In the process of research, a set of methods was used: analysis of historical, psychological, pedagogical, methodical literature, synthesis, comparison, classification, systematization and generalization of data, modeling. The essence of the concept «model», «modeling» in the scientific-pedagogical literature is revealed. The methodological and target block is composed of: a method that reflects the outcome of the model's functioning, approaches (ideological, systemic, personality-activity) and principles (purposefulness, natural correspondence, activity and consciousness, practical orientation) of the process of formation of ideological beliefs among students of pedagogical universities are highlighted. means of environmental activity. The content-procedural block is considered which takes into account the organization of the educational process, which is carried out at the preparatory, motivational and practical-activity stages, and involves the use of specially selected content, forms, methods and means. The effective structural block of the model is presented which includes elements of the formation of worldview perspectives among students of pedagogical universities by means of environmental protection activities: value-motivational, cognitive-informational and activity-practical, their indicators – value systems, ecological knowledge and practical experience, as well as levels of their formation – high, medium, low, and, directly, the result itself: the formation of ideological beliefs among students by means of environmental activities. The

pedagogical conditions, which coordinate the educational process for achievement of the set goal, are revealed.

Key words: model, modeling, ideological beliefs, means of nature protection activity, methodological approaches, principles, educational process, formation of ideological beliefs.

В умовах реформування вищої педагогічної освіти особливої актуальності набуває проблема формування особистості майбутнього вчителя з високим рівнем екологічної вихованості, світоглядними переконаннями, професіоналізмом, здатного організовувати та проводити природоохоронну роботу, творчо підходити до вирішення складних завдань у педагогічній справі. Однією із Стратегій освіти для стабільного розвитку, Організацією Об'єднаних Націй ЄЕК на період до 2030 року є сприяння поширенню екологічної освіти на підготовку всіх педагогів, набуття знань і навичок, що сприяють екологічному вихованню свідомого суспільства майбутніх педагогів. Одним із результатів діяльності системи екологічної освіти та виховання є формування світоглядних переконань у студентів педагогічних закладів вищої освіти щодо бережливого ставлення до природи. Як зазначено у Концепції екологічної освіти України (2001), особливе значення має екологічна освіта та виховання студентів педагогічних закладів вищої освіти, майбутніх вихователів, учителів, які в майбутньому будуть передавати знання, уміння, навички та виховувати підрастаюче покоління нації. Реалізація такої екологічної освіти та виховання студентів потребує цілеспрямованих зусиль. Саме тому набуває особливої актуальності формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності.

Аналіз педагогічних досліджень науковців свідчить, що основоположниками проблеми екологічної освіти і виховання стали такі науковці, як О. Захлебний, І. Зверєв, І. Суравегіна, які заклали фундамент сучасної екологічної освіти і виховання. Концептуальні засади

становлення екологічної освіти і виховання в питаннях підготовки майбутніх педагогів та формування у них світоглядних цінностей до природи висвітлені в наукових дослідженнях В. Вербицького, В. Гончарука В. Грачової, Н. Казанішеної, Л. Лук'янової, О. Біди, В. Бровдія, Г. Пустовіт, Г. Тарасенко, В. Борейко, Т Кучай, В. Кучай, С. Ключки, С. Маргламової, Н. Негруци, Н. Немченко, С. Совгіри, І. Трубник, та ін.

Науковий аналіз зазначеної проблеми засвідчив наявність суперечностей, між запитом суспільства щодо необхідності формування світоглядних переконань майбутніх педагогів щодо бережливого ставлення до природи і малоефективною екологізацією навчально-виховного процесу у педагогічних закладах вищої освіти та відсутністю розробленої науково обґрунтованої й експериментально перевіреної моделі формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності.

Мета статті – розглянути та обґрунтувати модель формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності.

У тлумачних словниках «модельовання (фр. Modele – зразок, міра, норма) трактується, як відтворення характеристик певного (одного) об'єкта на іншому об'єкті (моделі), спеціально створеного для його вивчення» [8, с. 31]; «непрямий опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких із певних причин неможливе, ускладнене чи недоцільне) шляхом дослідження їхніх моделей» [1, с. 268].

Отже, модель є образом, аналогом (мисленнєвим або умовним), що вивчається, відображає і відтворює властивості, взаємозв'язки і відносини об'єкта дослідження і здатен заміщати його таким чином, що його вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт.

Здійснений аналіз і систематизація базових понять дослідження дає можливість, виходячи з наукових положень, розробити модель формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності, представимо її наочно (Рис. 1.).

В основу моделі покладено методологічно-цільовий, змістово-процесуальний та результативний блоки, що є структурними компонентами моделі формування світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності, та взаємопов'язаними складовими і наочним відображенням нашого дослідження.

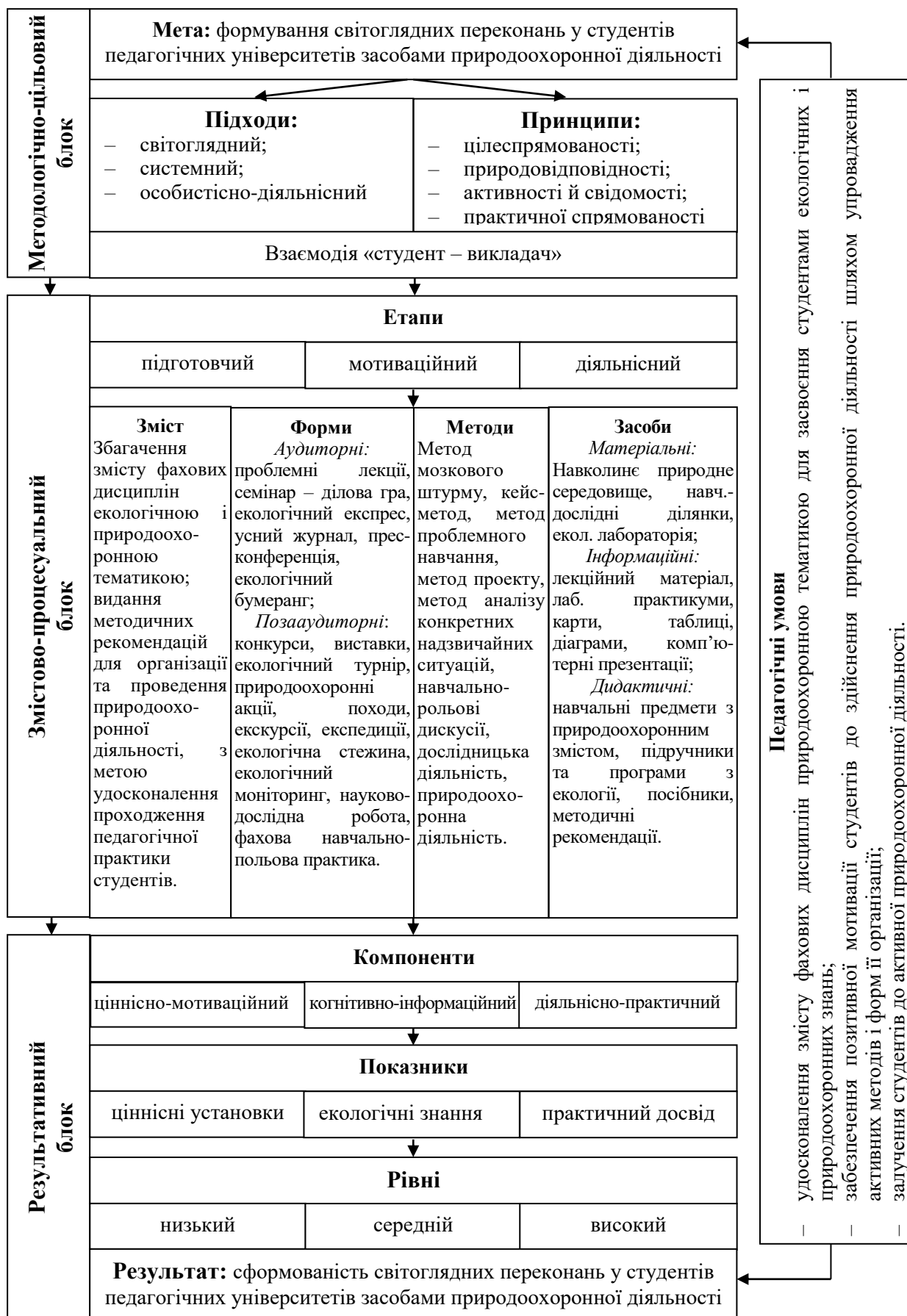

Рис. 1. Модель формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності

Вважаємо за необхідне розглянути більш детально структурні елементи методологічно-цільового блоку. Метою моделі є формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності щодо необхідності збереження навколишнього природного середовища та гармонізації взаємовідносин у системі «людина – суспільство – природа». Для формування особистості майбутнього педагога із такими світоглядними переконаннями, установками до актуальності природоохоронної діяльності у професійній справі важливим є вибір та застосування методологічних підходів.

На нашу думку, необхідним є використання світоглядного підходу, який передбачає створення умов для самовизначення, самореалізації особистості студента, формування світоглядних переконань і базується на досягненнях природничих наук. Він дозволяє розглядати екологічний світогляд у загальнокультурному контексті як інтеграцію особистості вчителя з екологічною і професійною культурою, як складне поняття, наскрізну характеристику моральної, естетичної, розумової, правової, емоційної культури, будучи їх складовою і одночасно включаючи їх в себе.

Важливу роль для формування світоглядних переконань у студентів відіграє системний підхід, який дозволяє розкривати закономірності, зв'язки між окремими компонентами навчально-виховного процесу майбутніх учителів. Світоглядні переконання студентів які формуються за допомогою засобів природоохоронної діяльності, є самостійною системою й одночасно елементом педагогічної системи. Цілісність і системність формування світоглядних переконань у студентів як педагогічного феномена за допомогою природоохоронної діяльності забезпечують структурні та функціональні компоненти нашої моделі.

Проте найважливішим є особистісно-діяльнісний підхід, що забезпечує усвідомлення студентом себе як особистості, високоосвіченого майбутнього педагога, професіонала у своїй галузі; виявлення і розкриття

педагогічних можливостей в організації та проведенні практичної природоохоронної діяльності. Сформовані світоглядні переконання, екологічна свідомість, культура поведінки в природі, природоохоронні знання, уміння, навички є результатом самовдосконалення студентом своєї творчої індивідуальності.

У наукових джерелах зазначено, що принципи виховання – це керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту організації та методів виховного процесу [7, с. 169]. В основу системи формування світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності покладено ряд принципів, що, на нашу думку, спрямовані на особистісне становлення майбутнього педагога в екологічній та природоохоронній площині професійної діяльності.

Принцип цілеспрямованості передбачає спрямування навчально-виховної роботи студентів природничих дисциплін педуніверситетів на досягнення поставленої мети – формування особистості майбутнього вчителя зі стійкими світоглядними переконаннями, екологічною свідомістю, професійно-ціннісними орієнтаціями до організації і проведення практичної природоохоронної діяльності, маючи конкретно поставлене завдання щодо природоохоронних дій, гармонізації взаємовідносин у системі «людина – суспільство – природа».

Принцип природовідповідності – відповідність програми навчально-виховного процесу віковим особливостям фізичного та психічного розвитку для кожної із груп студентів, які необхідно враховувати в педагогічному процесі.

Принцип активності й свідомості вимагає вмілого управління процесом формування наукових знань на основі самостійного аналізу конкретних явищ, предметів, процесів і оформлення освітніх понять точними визначеннями. Активне засвоєння знань і розвиток самостійного мислення відбуваються тільки тоді, коли в навчальному процесі ставиться

пізнавальна задача, виникає проблема, обдумування якої викликає сумніви в істинності звичних уявлень, спонукає на пошуки нових рішень.

Принцип практичної спрямованості забезпечує участь кожного студента у вирішенні екологічних проблем, проведенні різноманітних форм природоохоронної роботи.

Проміжною ланкою між методологічно-цільовим та змістово-процесуальним блоками в моделі представлена взаємодія «студент – викладач», яка є важливою складовою успішного навчально-виховного процесу.

Окремим структурним блоком моделі є змістово-процесуальний блок, що враховує організацію такого навчально-виховного процесу, спрямованого на формування світоглядних переконань у студентів педуніверситетів засобами природоохоронної діяльності, який здійснюється на підготовчому, мотиваційному та практично-діяльнісному етапах і передбачає застосування спеціально підібраних змісту, форм, методів та засобів.

На першому (підготовчому) етапі відбувається підготовка до формування світоглядних переконань у студентів щодо екологічних установок, цінностей, організації природоохоронної діяльності на основі екологічних і природоохоронних знань, умінь, навичок, профілюючих практик, через взаємодію системи «людина – суспільство – природа», яка поєднує соціально-екологічний досвід, культурну спадщину, наукові надбання, емоційно-ціннісні погляди, практичні настанови, що утворюють сукупність знань, світоглядних переконань. Реалізація цього етапу відбувається через запровадження відповідних форм, методів та прийомів роботи: ділові та науково-рольові ігри, кейс-метод, конкурси плакатів на екологічну тематику, вирішення проблемних ситуацій, частково-пошукові та дослідницькі методи навчання.

На другому (мотиваційному) етапі відбувається мотивація до

природоохоронної діяльності, усвідомлення професії майбутнього вчителя природничих дисциплін крізь призму екологічних знань, умінь та практичних навичок, пов'язаних зі становленням гармонізації стосунків людини і природи. Включення цього етапу супроводжується аналітичною роботою: доповненням змісту фахових дисциплін екологічною і природоохоронною тематикою, (моніторинг навколишнього природного середовища, вивчення глобальних екологічних проблем, забруднення навколишнього середовища, екологічні проблеми регіону, формування екологічних переконань та відповідальності) та різними формами роботи (складання природоохоронного проекту, проведення прес-конференцій, екологічних квестів, семінарів, екологічних турнірів, виконання творчо-пошукових завдань, ділових ігор на екологічну тематику, вікторин, конкурсів, створення мультимедійних презентацій).

На третьому (діяльнісному) етапі відбувається формування екологічних і природоохоронних знань, практичного досвіду природоохоронної роботи, а також усвідомлення студентами актуальності й необхідності для своєї професійної діяльності здобуття практичних умінь, навичок організації та проведення природоохоронної роботи, застосування різноманітних форм і методів. Методичне забезпечення цього етапу створюють природоохоронні акції, експедиції, екологічні походи, екологічні стежки, «зелені» та «голубі» патрулі, екологічні турніри, навчальна практика та педагогічна практика.

Зміст формування світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності передбачає збагачення змісту навчальних дисциплін екологічною і природоохоронною тематикою, зокрема введення у зміст дисциплін «Загальне землезнавство» і «Загальна екологія» лекції на тему: «Найнебезпечніші забруднювачі навколишнього середовища»; практичної роботи на тему: «Порівняння масштабів природних і антропогенних процесів» із використанням кейс-методу на тему:

«Рациональне використання природних ресурсів свого міста»; проведення семінару-ділової гри «Актуальні екологічні проблеми водних ресурсів». У курс дисциплін «Географія світового господарства» та «Екологія рослин і тварин» упроваджено лекцію на тему: «Проблема концентрації транспортних засобів на урбанізованих територіях. Автотранспорт і проблема загибелі тварин» та практичну роботу на тему: «Аналіз впливу на довкілля різних видів транспорту»; у робочі програми дисциплін «Геоєкологія» та «Екологія людини» включено лекцію на тему: «Інноваційні форми природоохоронної діяльності» та практичну роботу на тему: «Розробка інноваційної форми природоохоронної діяльності». Для навчальних практик із географії та з біології розроблено методичні рекомендації для формування світоглядних переконань студентів засобами природоохоронної діяльності, куди включили проведення екологічного моніторингу природних екосистем і здійснення природоохоронних акцій. Для вдосконалення педагогічної практики студентів було розроблено методичні рекомендації «Організація і проведення природоохоронної діяльності» з використанням аудиторних та позааудиторних форм природоохоронної роботи з метою розвитку у студентів практичних природоохоронних умінь і навичок, методичних знань, формування організаторських, науково-дослідних, проєктувальних умінь, які відіграють важливу роль у професійній діяльності педагога.

Важливе місце в процесі формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності займають організаційні форми природоохоронної діяльності. Найбільш ефективними є аудиторні: проблемна лекція на тему: «Найнебезпечніші забруднювачі навколишнього середовища»; семінар-ділова гра «Актуальні екологічні проблеми водних ресурсів»; екологічний турнір «Біль природи»; екологічний експрес, усний журнал «Екологічні дати», прес-конференція «Водні ресурси планети Земля»; екологічний

бумеранг; позааудиторні – конкурси студентських плакатів на екологічну тематику до Чорнобильської трагедії; виставки студентських альтернативних ялинок; виробів із побутових відходів «Перетворимо відходи в мистецтво»; природоохоронні акції «Ліси для нащадків», «Збережемо первоцвіти», «Благоустрій навчального середовища», «За чистоту водойм», «Лісам, паркам, скверам бути чистими!» та ін.; еколого-туристичні походи краєзнавчими стежками, екскурсії, експедиції до р. Південний Буг, екологічна стежина, екологічний моніторинг природних екосистем, науково-дослідна робота студентів, навчальна практика.

Ефективному процесу формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності сприяє поєднання названих організаційних форм із активними методами навчально-виховного процесу, такими як: метод мозкового штурму; кейс-метод при вивченні теми «Раціональне використання природних ресурсів свого міста»; метод проблемного навчання при вивченні теми «Аналіз впливу на довкілля різних видів транспорту»; метод проекту «Озеленення навчального закладу»; метод аналізу конкретних надзвичайних ситуацій, навчально-рольові дискусії при вивченні теми «Екологічні проблеми річки Південного Бугу»; дослідницька діяльність – проведення екологічного моніторингу екосистем луків, ставу та ін.; залучення студентів до проведення природоохоронної діяльності, наприклад природоохоронних акцій.

До засобів природоохоронної діяльності, що використовуються під час формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів ми віднесли: матеріальні засоби, що включають навколишнє природне середовище, навчально-дослідні ділянки, екологічну науково-дослідну лабораторію, спеціальні інструменти та обладнання; інформаційні засоби – лекційний матеріал екологічного та природоохоронного змісту, лабораторні практикуми, плакати, карти,

таблиці, діаграми, комп'ютерні презентації; дидактичні засоби – навчальні предмети природничо-наукового циклу з екологічним та природоохоронним змістом, підручники та програми з екології, посібники, методичні рекомендації до проведення природоохоронної діяльності.

Третім структурним блоком моделі є результативний блок, який включає компоненти сформованості світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-інформаційний та діяльнісно-практичний, їх показники – ціннісні установки, екологічні знання та практичний досвід, а також рівні їх сформованості – високий, середній, низький та, безпосередньо, сам результат: сформованість світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності.

В основу моделі формування світоглядних переконань засобами природоохоронної діяльності закладені педагогічні умови, які координують навчально-виховний процес для досягнення поставленої мети. Педагогічними умовами є: удосконалення змісту фахових дисциплін природоохоронною тематикою для засвоєння студентами екологічних і природоохоронних знань; забезпечення позитивної мотивації студентів до здійснення природоохоронної діяльності шляхом впровадження активних методів і форм її організації; залучення студентів до активної природоохоронної діяльності [2, с. 116].

На підставі аналізу навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів, природоохоронної та професійної діяльності студентів педагогічних університетів, науково-методичної системи нами визначено основні елементи, що складають модель формування світоглядних переконань студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності.

Результатом досліджуваного процесу є сформовані світоглядні переконання студентів педагогічних університетів засобами природоохо-

ронної діяльності, що полягає в закріпленні екологічних знань, світоглядних переконань щодо збереження навколишнього природного середовища, екологічних цінностей, якостей та норм поведінки особистості в природі.

Отже, розроблена модель є наочним відображенням послідовного навчально-виховного процесу формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності і складається із методологічно-цільового, змістово-процесуального і результативного блоків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балл Г. О., Бастун М. В., Вихрущ А. В. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді : наук.-метод. посіб. / за ред. В. В. Рибалка; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – Київ: Підручники і посібники, 2002. 388 с.

2. Задорожна О.М. Формування світоглядних переконань студентів у природоохоронній діяльності: монографія. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. 185 с.

3. Ключка С. І. Формування екологічної компетентності студентів технологічного університету засобами природоохоронної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Черкаси, 2012. 269 с.

4. Негруца Н. А. Формування екологічного світогляду студентів вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації аграрного профілю у процесі вивчення економічних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2003. 24 с.

5. Немченко Н. В. Формування екологічного світогляду старшокласників ліцею медико-біологічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2007. 20 с.

6. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: дис. ...

д-ра пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2005. 581 с.

7. Трубник І. В. Підготовка майбутніх вихователів до формування екологічно мотивованої поведінки старших дошкільників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Слов'янськ, 2009. 279 с.

8. Ягупов В.В. Моделювання навчального процесу як педагогічна проблема. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. Київ, 2003. Вип. 1. – С. 28 – 37.

REFERENCES:

1. Ball G.O., Bastun M.V., Vuxrushh A.V. (2002). *Psychologiya osobystisno oriyentovanoyi profesijnoyi pidgotovky uchnivskoyi molodi: nauk.-metod. posib.* / za red. V.V. Rybalka; APN Ukrayiny, In-t pedagogiky i psykologiyi prof. osvity. Kyiv [In Ukrainian].

2. Zadorozhna O.M. (2018). *Formuvannya svitoglyadnyx perekonan studentiv u pryrodooxoronnij diyalnosti: monografiya*. Uman: VPCz «Vizavi» [In Ukrainian].

3. Klyuchka S.I. (2012). *Formuvannya ekologichnoyi kompetentnosti studentiv technologichnogo universytetu zasobamy pryrodooxoronnoyi diyalnosti. Candidate's Thesis*. Cherkasy [In Ukrainian].

4. Negrucza N.A. (2003) *Formuvannya ekologichnogo svitoglyadu studentiv vyshhyx navchalnyx zakladiv I–II rivniv akredytaciyi agrarnogo profilyu u procesi vyvchennya ekonomichnyx dyscyplin. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

5. Nemchenko N.V. (2007) *Formuvannya ekologichnogo svitoglyadu starshoklasnykiv liceyu medyko-biologichnogo profilyu: Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

6. Pustovit G.P. (2005) *Teoretyko-metodychni osnovy ekologichnoyi osvity i vychovannya uchniv 1-9 klasiv u pozashkilnyx navchalnyx zakladaх. Doctor's thesis*. Ternopil [In Ukrainian].

7. Trubnyk I.V. (2009) *Pidgotovka majbutnix vychovateliv do*

formuvannya ekologichno motyvovanoyi povedinky starshyx doshkilnykiv.
Candidate's Thesis. Slov'yansk [In Ukrainian].

8. Yagupov V.V. (2003) Modelyuvannya navchalnogo procesu yak pedagogichna problema. Neperervna profesijna osvita: teoriya i praktyka. Kyiv, Vol. 1, 28 – 37. [In Ukrainian].